

Phd értekezés tézisei

BEAVATÁS ÉS TÁRGYKAPCSOLAT

Kábítószer élvező fiatalok identitásának vizsgálata

Péley Bernadette
JPTE BTK Pszichológiai Intézet

Témavezető: Dr. Halász László
egyetemi tanár

SERDÜLŐKORI BEAVATÁSI RÍTUSOK SZEREPE AZ IDENTITÁSALAKULÁSBAN

Az antropológusok szerint a rítus lényeges része annak módnak, ahogy egy szociális csoport ünnepli, fenntartja és megújítja azt a világot, amelyben él, és annak módját is magában foglalja, ahogy a világ által ráért veszélyekkel bánik. A rítusokban való részvétel alapvetően meghatározhatja az egyén további életét. Minden rítusnak kulcsjellegzetessége, hogy van egy olyan ismétlődő viselkedési formája, amelynek nincs közvetlen, nyílt gyakorlati hatása.

Az antropológiai leírásokból tudjuk, hogy a serdülőkori átmenetet a természeti népeknél pontosan szabályozott rítusokkal veszik körül, ugyanakkor ezeknek a rítusoknak az időtartama és módja törzsenként igen különböző lehet. A beavatási szertartásokra azért van szükség, hogy a fiatalok jó férfivá¹ és a törzs teljes jogú tagjává váljanak mind a kívülállók, mind a maguk szemében, kialakuljon bennük a tekintélytiszteltetés és a hűség, a kontinuitás érzése és olyan jövőkép, amely a hosszú, halálon túli életet is magába foglalja.

Az archaikus társadalmak beavatási rítusainak lényegi vonásait Eliade (1958) a következőképpen összegzi. Két alapvető kategória különíthető el, a serdülőkori beavatási rítusok és az ún. speciális beavatási rítusok (például varázslóvá avatás). A serdülőkori rítusokkal a fiatal belépést nyer abba a világba, amely szakrális, szexuális, valamint a tudás, az ismeretek birodalma. Csak ezután válik emberi teremtménnyé. A különböző természeti népek beavatási rítusai egyedi formát öltenek, és elég autonómak, mégis vannak olyan rituális eljárások, melyek széles körben elterjedtek.

A disszertáció részletesen bemutatja a beavatások etnográfiai leírásait, és a beavatás pszichoanalitikus értelmezései közül Freudnak az inceszt tabu megerősítésére, Bettelheimnek az „irigy férfire” vonatkozó elképzelését, Jung archetipus koncepcióját, valamint Whiting megközelítését, aki a státusz irigység elmélet kereteiben értelmezi a serdülőkori identitásalakulás konfliktusait. Az etnográfiai leírásokat elemezve ilyenek találta Eliade a körülmetélést és az ún. bűgőfa (bull-roarer) alkalmazását. Ugyanakkor vannak olyan törzsek, melyekre sem a csonkítások, sem a drasztikus rítusok nem jellemzőek.

A modern társadalmakban az intézményesített átmenet hiánya, illetve hiányos funkcionálása azt eredményezi, hogy a fiatalok egy része „kivonul”, azaz olyan szubkulturákat hoz létre, amelyeket a társadalom általában deviánsnak minősít. E szubkulturális csoportok tagjaival készített interjúkban arra a kérdésre kerestem választ, hogy a csoportok létezés módjában, a csoportok tagjainak élményfeldolgozásában és viselkedésében megjelennek-e, s ha igen, miként jelennek meg a beavatás kompenzációi.

Az elemzésbe bevont interjúk közül hatot magam készítettem a Pécsi Drogközpont fiatalokú gondozóival. Ezek az interjúk az első drogos epizód forgatókönyvével (beavatás) foglalkoztak, s így a kérdésfeltevésével közvetlen kapcsolatban álltak. További tíz interjú a Pécsi Drogközpont

¹ A serdülő elnevezés mindkét nemre vonatkozik. Az archaikus társadalmak kidolgozott beavatási rítusai azonban elsősorban a férfivé avatás rítusait jelentik. Természetesen a nőket is alávetik beavatási rítusoknak, azonban ezek a rítusok általában kevésbé kidolgozottak. Erről a különbségről később bővebben szövegek.

kriziskommunikációs vizsgálata keretében készült droghasználó fiatalokkal. E vizsgálatról Gyenge Eszter (1991) számolt be. Köszönettel tartozom neki az interjúk másodelemzésének lehetőségéért. Ugyancsak köszönettel tartozom Rácz Józsefnek, aki a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján a Z. téri csövesekkel (6 interjú) lakótelepi punkokkal (3 interjú), vesziprém narkósokkal (2 interjú), és vidéki városi punkokkal (3 interjú) rögzített interjúkat bocsátotta rendelkezésemre másodelemzés céljára. Magukról a vizsgálatokról Rácz (1989) számol be összefoglalóan.

Múltnélküliség

Az archaikus társadalmakban, mint láttuk, a törzs és a világ szent történetének megismétlése, átélése zajlik, mivel a felnőtté váláshoz elengedhetetlen a kontinuitás érzése és egy olyan jövőkép kialakulása, amely a halálán túli életet is magában foglalja.

A kontinuitás érzésének kialakulása az identitásfejlődés alapvető tényezője. Ez nemcsak a személyes élet tapasztalatainak integrálását foglalja magában, hanem egy nagyobb szociális világot is, mint a család melynek közvetlen személyes gyökerei vannak, illetve a kultúra. Maga a család, illetve a családtörténetek fontos láncszemet képviselnek ebben a folyamatban. A szubkultúrák tagjainál megfigyelhető a családtörténeti emlékek hiánya.

Vezetőnélküliség

A természeti népeknél a bevezetés a titkos életbe, és ezzel a felnőtt világba a felnőtt társadalom aktív részvételével történik. Bevezetik a fiatalokat egy másik életbe, keretet és biztonságot nyújtanak a kemény próbatételek elviseléséhez. Ebben a helyzetben a regresszió provokálása nem jár veszéllyel, hanem elősegíti a gyermeki múlt „eltemetését”. Ezt a szakaszt egy pozitív periódus követi, ami az integráció felé tart. A szubkultúrák „vezetői” nem töltik, nem tölthetik be ezt a funkciót, sőt tartósan vezetőről aligha lehet beszélni.

Időnélküliség

Leach (1976) szerint az átmenet egyik szociális státuszából a másikba a szociális időtlenség állapota. Az átmenetből, az „időtlenségéből” fakadó szorongásokat a rítusok csökkentik, azáltal, hogy cselekvéssel töltik ki, és így jelentést adnak ennek az állapotnak. Azaz a cselekvés struktúrája az időt, értelmet ad ennek az átmeneti állapotnak. A marginális helyzetű fiatalok szubkultúráinak passzív időtöltése tulajdonképpen állandó várakozás arra, hogy ez az állapot elmúljon. Az ebből az állapotból „kitörő” acting out jellegű cselekvések a szorongás elviselhetetlen szintjével állnak összefüggésben.

Kvázi-beavatási elemek

A marginális helyzetű csoportok létezmódjában tehát vannak olyan elemek, amelyek a beavatások által biztosított identitásfejlődésnek ellentmondanak, illetve a serdülőkori identitásfejlődés feltételeihez képest hiányt jeleznek. Ugyanakkor ezekben a csoportokban ellensúlyozó tendenciákat is megfigyelhetünk. A beavatási rítusok lényeges mozzanata a felnőttiségre való alkalmasságot bizonyító *próbatétel*, a *hősiesség igazolása*. Vikár (1980) erről a következőképpen ír: „Számos értelemetlenek látszó cselekedet vakmerő sportteljesítmények, éjszakai kimaradás, csavargás, ivás, néha még egy kisebb bűncselekmény is arra szolgálhat, hogy a serdülő kipróbálja erejét, ügyességét, valójában a felnőttiségre való alkalmasságát. Mintha az ősi népek avatási szertartásait pótolná a maguk számára” (79. o.). A serdülőkori „természetes” identitáskrizis (Erikson, 1974) állapotában az ilyen kalandos

próbatételek, amelyekben a fiatalok különböző élethelyzeteket és viselkedésmódokat próbálnak ki, mielőtt eldöntik, hogy milyennek is lesznek valójában, a fejlődés normális velejáróinak, — ahogy Erikson írja —, „szerepkísérfetezéseknek” minősülnek, az identitáskrizis kreatív megoldásait segítik elő. A kvázi-beavatási viselkedések különböző formái a deviáns fiatalok magatartásában is megjelennek. Az interjúk gyakori témája a disszidálás, az idegenlégióhoz való csatlakozás. A vizsgált személyek többsége általános iskolás korára teszi az első berúgását, és az első szexuális érintkezés is gyakran jelenik meg virtusként.

Inkorporáció az átmeneti létre

Ezeknek a marginális helyzetű csoportoknak a korábban áttekintett pszichikus funkciókat is összefoglaló legjellegzetesebb vonása az én-fejlődés szempontjából, hogy az egyént nem egy új identitásba vezetik be, hanem az átmeneti létre kondicionálják. Szemben a beavatási rítusokkal, melyekben a szeparáció az átmenetet követően inkorporációval, azaz közösségbe való „visszafogadással”, az új identitás elfogadásával zárul, a marginális helyzetű csoportokban a szeparáció tartóssá válik, s inkorporáció nem követi. A helyzetet súlyosbítja, hogy ezt a „kivonulást” a felnőtt társadalom sem képes ellenőrizni, csupán szankcionálni tudja.

ÖSSZEFOGLALÁS

A „normális” fejlődési regresszióknak, amely által lehetővé válik egy új, az alkalmazkodást az életkori szintnek megfelelően szolgáló én-struktúra létrehozása, külső és belső feltételei egyaránt vannak. A belső feltételeket a korai szeparációs-individuációs folyamat szeretetkapcsolataiban átélte élmények és tapasztalatok nyomán kialakult én-struktúra jelenti, míg a külső feltételeket a normatív regressziót elfogadó, támogató külső környezet biztosítja. A marginalizálódó fiatalok csoportjaiban az új, adaptív én-struktúra kialakulásának nemcsak a belső feltételei elégtelenek, hanem a környezeti támogatás is.

A kontrollfunkciók átmeneti „kivülre” helyezése és ezzel a regresszív állapot „védettsége” az archaikus beavatási rítusok fontos részének tűnik. Így a regressziót elősegítő bődtöltő szerek használata is - ami egyes törzsekben bevett szokás a beavatások során - kontrolláltan történik, és nem fenyeget az a veszély, hogy nem tudnak túljutni a „szer” használói ezen az állapoton, ellentétben a droghasználó szubkultúrák fiataljaival, akik kontroll híján a regresszió ismétlésének örögi körében mozognak.

Hasonlóan ellentmondásos a mind az archaikus beavatási rítusokban, mind a marginális helyzetű fiatalok csoportjaiban megtalálható *vérritus* szerepe. A törzs kitüntetett személyei által végzett „megvéreztetés” a beavatási rítus keretei között az identifikáció és az integráció irányába hat, és így nem válik destruktívvá. Ezzel szemben a marginális helyzetű fiatalok csoportjaiban elterjedt „falcolás” (csuklón ejtett sebek), amit a fiatalok gyakran egymásnak is megtesznek, a felnőtt testvériség szimbolikus megjelenítése helyett öndestruktívvá válik.

A fejlődés (előrelépés) akkor válik lehetségessé, ha a korábbi fejlődési szinten még működő viselkedési és problémamegoldási sémák átrendeződnek, lehetővé téve ezáltal az új életkori és

szociális státuszhoz megfelelő alkalmazkodást. Az átmenettel járó krízist az archaikus társadalmak beavatási rítusokba sűrítették. A modern társadalmak fiataljai gyakran elhúzódnak a krízis énekétől, ezek a fiatalok külső támogatás híján hajlamosak a marginalizálódásra, helyzetüket nem egyszer akcidentális krízisek is súlyosbítják. A marginális helyzetű fiatalok csoportjaiban megfigyelhetők az általunk kvázi-beavatási elemeknek nevezett próbálkozások, melyek a viselkedési és problémamegoldási sémák adaptív átrendeződése helyett az átmeneti lét „krízisállapotát” mélyítik el. A teljes belső út megtétele helyett ezeknél a fiataloknál vagy a „történet” vége hiányzik, azaz nincs végpont, vagy maga a belső út, azaz az eddig megtett út sehová sem vezet (Johnson, 1993).

SZELF- ÉS TÁRGYREPREZENTÁCIÓ NARRATÍV PSZICHOLÓGIAI VIZSGÁLATA²

Az archaikus társadalmakban a szociális státusz jelentős változásával járó serdülőkori átmenet intézményesített keretek között zajlik. Feltételezhető, hogy a beavatási rítusokban az intrapszichés folyamatok dramatikusan (is) megjelennek, valamint ezek az aktusok a változások irányába megerősítően hatnak. A belső változások és a külső környezet viselkedésváltozásai egymást erősítik. A modern társadalmak ebben az értelemben beavatáshiányos társadalmak, ugyanakkor nyilvánvaló, hogy az intrapszichés változások szempontjából a beavatási igény vagy szükséglet, bár igen különböző formákban, de jelen van.

A modern társadalmak fiataljainak többségénél, ha kisebb-nagyobb nehézségekkel is, de megtörténik a szociális státusz váltás. Másképp fogalmazva, az identitás alakulás szempontjából jelentős életszakaszban - a fejlődést tekintve kedvező esetben krízisekkel terhelve -, az önmagunkkal való azonosság érzése alakul ki. A korábbi tapasztalatok, élmények újraintegrálása a folytonosság érzését adja, elköteleződéssel jár. Erikson rámutat azonban, hogy a modern kor kedvez az identitás diffúzióknak, valamint arra is, hogy az egyéneknek szüksége van némi haladéokra ebben a fejlődési szakaszban. Ezt a „haladékokat” az archaikus társadalmak szabályozott formában biztosították.

Erikson szerint az identitás alakulás a születéstől kezdődik, a fejlődés egymást követő szakaszaiban jellegzetes identitás elemek alakulnak ki, azaz az identitás különböző elemei jelennek meg. A fejlődéssel járó természetes krízisek idején a identitás korábbi elemei átrendeződnek, „újraírásra” kerülnek. Egy-egy fejlődési szakasz krízise és megoldása a későbbi szakaszokat befolyásolja.

Az egyedi létezés biztonságában a folytonosság érzésnek meghatározó szerepe van. A disszertáció részletesen elemzi, hogy ehhez a szeparáció módjai, élményei és a hagyományok (legyenek ezek törzsi vagy családiak) hogyan járulnak hozzá.

A szeparáció antropológiai és modern pszichoanalitikus értelmezése közti kapcsolat nem pusztán analógián alapul. A beavatási rítusokban a bevezető szakasz fizikai szeparációja valószínűleg intrapszichés folyamatokra is reflektál. Természetesen a szeparációs-individuációs folyamat a törzsi társadalmak esetében, ahol a csoport és az egyén viszonya jelentősen különbözik a nyugati kultúráétól, sok eltérést mutat.

A szeparáció Winnicott értelmezésében egy új egység létrehozásának a lehetősége, így egyaránt magában foglalja az intrapszichés változásokat és a belső és külső valóság viszonyát. A külső és a belső valóság „találkozása” az interszubjektív valóság, és a helye a „potenciális tér”. A „valóságok” így válnak megoszthatóvá. Ennek a térnek a kialakulása és használata a korai anyagyerek kapcsolatban gyökerezik. A csecsemő kezdetben egy olyan tárgyhoz (anyához) kötődik, akit a saját projekciói mentén fedez fel és hoz létre. A tárgy tehát a gyermek belső valóságának része (szubjektív objekt). Ebben az időszakban az „elég jó anya” a megfelelő tárgynyújtással (azt és akkor) a gyermek létrehozó, kreatív próbálkozásait támogatja. Az illúzió világának megszűnését, illetve a valóságtól való elhatárolódását is az anya segíti. Fontos, hogy a gyermek felismerje, hogy a tárgy a külső valóság része, saját joga van, tőle függetlenül, saját joga van meglévő tulajdonságokkal. Az érett tárgykapcsolat azt jelenti, hogy a gyermek most már nem létrehozta a tárgyat a saját szükségletei szerint, hanem „használja” azt, felismerve annak különállását. A tárgy tehát, amivel kapcsolatban van, az interszubjektív valóság része. A megosztható valóságnak, az interszubjektív jelentésnek tehát fontos feltétele a belső és külső valóság elhatárolódása. A tárgyak, szimbólumok jelentése is csak akkor jelentéssé válik az egyének számára, ha az a megosztható valóság része. A lehetséges világok megosztható valóságában különböznek a különböző korok és kultúrák, ez azonban nem azt jelenti, hogy az ezek létrehozásában működő mechanizmusok is különbözőek lennének.

Az archaikus társadalmakban is fontos szerepük van az olyan közvetítőknél, vagy átvivőknek, mint a történetek, illetve azok elbeszélése. Ezen történetek egy részének „kötött” szereplői és cselekményegységei vannak. Ezek újra elbeszélése növeli a csoport identitást, a csoport szintű folytonosság érzést, ugyanakkor az egyén részesévé válik a csoport történeteinek, osztozik a csoport valóságában.

A korlátozások és támogatások fontos részei a serdülőkori beavatásnak, és szereplői nem véletlenszerűen, illetve esetlegesen válogatódhatnak ki, hanem szabályozott formában. Ezeknek a hagyományoknak jelentős része töredékes formában még a múlt századbeli avatási szokások leírásánál is megtalálhatóak.

A fentieket figyelembe véve azt a kérdést fogalmaztam meg, hogy a modern társadalmak esetében azoknál a fiataloknál, akik a serdülőkori átmenet nehézségeit kreatív megoldásokkal és a fejlődés irányába mutató jelentős intrapszichés változásokkal élik át, mi az, ami megtörténik. A kérdés megfogalmazható úgy is, hogy a tartósan „deviáns létre szocializálódott” fiatalok esetében mi az, ami nem történt, illetve nem történik meg.

A disszertáció második részében a fenti kérdésre adható választ a tárgykapcsolat elméletekre támaszkodva vizsgálom. Ez azt jelenti, hogy nem a tényleges történések szintjén vizsgálódok, hanem a szelf-tárgy reprezentációk szintjén, illetve a kialakulásukhoz és működésükhöz tartozó védekezések szintjén.

A vizsgálat kérdésfelvetése

Az előzőekben leírt elméleti keretben azt a kérdést fogom vizsgálni, hogy kábítószert függő fiatalok esetében kimutathatók-e olyan sajátosságok, melyek a szelf fejlődés sérüléseire utalnak. A vizsgálatban az alábbi feltevésekre építek:

-- van egy „életpálya”, manifeszt viselkedési szint, ezt szimbolizálja a drog

² A vizsgálatot az OTKA T018306 és az RSS 1426/1998 pályázat támogatta

-- feltételezhető, hogy a kábítószeres életpálya a fejlődés során az interperszonális kapcsolatokon alapuló szelf-tárgy reprezentációk, illetve az ehhez szorosan kapcsolódó szabályozások (szelf-reguláció) sérüléseire vezethető vissza.

-- ezek a reprezentációk élettörténeti szövegekben vizsgálhatók

A vizsgálat módszere

A szelf-tárgy reprezentációk és mechanizmusok szerveződésének és működésének elemzésére sajátos interjútechnikát és elemzés módszert dolgoztam ki. A vizsgálathoz olyan szövegre van szükség, amely az elbeszélő sajátja, ugyanakkor a kérdésfeltevéshez kapcsolódó szempontok „irányítják” az elbeszélő szövegét. Az irányítást szolgáló szempontoknak tehát a korai szelf-tárgy reprezentációkra, valamint az identitás alakulás lényeges elemeire kell koncentrálniuk. Ennek vizsgálatához nem teljes élettörténetek elmondása szükséges, hanem olyan élettörténeti epizódoké, melyek a fenti elemzési szempontokat követik.

Az élettörténeti epizódok, melyek szerint az interjúk készültek a következők: 1. az első jó emlék, 2. az első rossz emlék, 3. egy emlék a szülőkről, 4. az a helyzet, ahol először érezted, hogy felnőttként kezelték, 5. az első partnerkapcsolat emléke, 6. egy történet, akinek a hőseére hasonlítani szeretnél volna, 7. egy teljesítmény, amire büszke vagy, 8. egy fenyegető helyzet, amivel úgy érzed, nem tudtál megküzdeni, 9. egy fenyegető helyzet, amivel úgy érzed, hogy meg tudtál küzdeni, 10. az első csavargás emléke.

Az elbeszélő történeteket, azok helyét és idejét az elbeszélő szabadon választja meg. Ez - egy epizód kivételével - az epizódok szereplőire is érvényes.

A reprezentációs minőségek, melyekre a vizsgálat rákérdez, és a hozzájuk tartozó epizódok a következők:

- a korai élményeken alapuló reprezentációk, illetve ezeknek az élményeknek az elérhetősége (első jó emlék, első rossz emlék, egy emlék a szülőkkel)
- a védekezés és a biztonság (egy fenyegető helyzet, amin urrá tudott lenni, és egy fenyegető helyzet, amin nem tudott urrá lenni)
- az eltávolodás, a szeparáció igénye és az ehhez tartozó élmények (az első csavargás emléke)
- az azonosulási minták, illetve azok elérhetősége (egy hős, akire hasonlítani szeretnél, szeretted volna)
- az önértékelés, értékesség és az ehhez tartozó belső erőfeszítések, illetve támogatások (egy teljesítmény, amire büszke vagy)
- a felnőtt identitáshoz tartozó belső állapotok és vágyak, illetve ehhez kapcsolódva a külső környezet viselkedés változásainak észlelése (egy helyzet, amikor úgy érezte, hogy felnőttnak kezelték)
- a családon kívüli meghatározó kapcsolat, intimitás, elköteleződés (az első partner kapcsolat emléke)

A szereplők és funkcióik narratív pszichológiai elemzése

Az élettörténeti epizódok elbeszéléseiben a szereplők köre pszichológiai szempontból jól osztályozható. Az elbeszélés, különösen az élettörténeti elbeszélés sajátossága azonban, hogy a

szereplők, vagyis a társak cselekedeteikkel nem csak a cselekményt lendítik előre (azaz nem csak cselekmény-funkcióik vannak), hanem a személyiségfejlődés, illetve a személyiség állapota szempontjából lényeges interperszonális, pszichológiai funkciókat is képviselnek. A *segítségnyújtás* vagy *védekezés* cselekmény-funkciója jól értelmezhető a védekezés és a biztonság pszichológiai funkciója mentén, és egyáltalán nem mindegy, hogy ezt a funkciót a szülő a gyerekekkel, vagy fordítva, a gyerekek a szülővel szemben gyakorolják.

A szereplők és funkcióik pszichológiai tartalomelemzése tehát a szövegben nem tetszőlegesen választott egységeket számlál össze, hanem a szöveg lényegét alkotó narratív tulajdonságokra épít úgy, hogy ezeknek a tulajdonságoknak ad pszichológiai értelmezést. Ezért nevezhetjük narratív pszichológiai tartalomelemzésnek.

A személyiségfejlődésre vonatkozó következtetések szempontjából lényegében közömbös az, hogy az elbeszélő események hogyan történtek meg a valóságban. A fontos, az a megélés, vagyis a reprezentáció szintje, s ez az elbeszélésben megjelenik. Ez teszi lehetővé, hogy a reprezentációs szintre következtessünk, és az elbeszélő szereplői és a nekik tulajdonított funkciók olyan különbségeire mutassunk rá, melyek az interperszonális kapcsolatokban gyökerező szelf-tárgy reprezentációk szintjén feltételezhető különbségekre utalnak

Vizsgálati minta

A vizsgálatban két, szociodemográfiailag szigorúan egyeztetett minta, húsz fiatal kábítószerélvező és húsz normális életvezetésű fiatal vett részt.

A vizsgálat menete

Az interjúk felvételére 1997 őszén és 1998 folyamán került sor. A kábítószerélvezőkkel az interjú a Pécsi Drogközpontban, kontroll csoport tagjaival a JPTE BTK Pszichológiai Intézetében készült.³ Az interjúk feldolgozása az alábbi lépésekben történt:

1. A negyven interjúból interjúként olyan szöveget készítettem, amelyből kikerültek az interjú készítő szövegei, valamint az interjú helyéhez tartozó ún.: szociális szövegek. A így kapott kétszer húsz szöveg (kábitószer élvezők és normál csoport) a szavak számát illetően arányosan oszlik meg.
2. A szövegeket a helyesírási programmal ellenőriztem, ez a további elemzésekhez szükséges lépés.
3. A kétszer húsz interjút az Atlanti tartalomelemző programmal epizódokra bontottam. Így kaptam kétszer tíz „hipertextet”. Ez azt jelenti, hogy a szöveg most már nem egy-egy interjú alany első jó emléke, első rossz emléke stb., hanem a kábítószer élvezők, illetve a „normál” csoport első jó emléke, első rossz emléke stb.
4. Az összes szövegből kigyűjtöttem az összes lehetséges szereplőt.

³ Az interjúkészítésért Laky Zsuzsának, a kábítószerélvező csoport összeállításáért a Pécsi Drogközpont munkatársainak, illetve Szemiyenác János igazgatnak, a kontroll csoport összeállításáért Pohárnok Melindának mondok köszönetet.

5. A szereplőket hat kategóriába soroltam: anya, apa, szülő, szűkcsalád, tágcslád, nem rokonok. A szülő kategória a végső összesítésnél tartalmazza az apa és az anya kategóriát is. Az elemzés során azonban indokolt a különválasztásuk.

6. A fenti kódokat a kétszer tíz epizód szövegén lefutattam.

7. A kapott eredmények alapján több módosítást, illetve változtatást végeztem.

a. Két epizódot (egy hős, akire hasonlítani szeretnél; az első partnerkapcsolatod emléke) kihagytam a további elemzésekből. A „hős” epizódot azért, mert a szereplők tekintetében nagyon sajátos a többi epizódhoz képest. Elsősorban filmek, regények szereplői jelennek meg. Ennek elemzésére a későbbiekben kerül sor, a mostani elemzéstől eltérő szempontok alapján. A „partnerkapcsolat” epizód szintén a későbbiekben kerül elemzésre. A technikai ok, hogy nagyon sok elipszis (az alany kihagyása), illetve anafora (névmás használat pl.: ő, ő volt stb.) van ezekben a szövegekben. A tartalmi ok, hogy a partnerkapcsolat észlelése más szintű elemzést tesz szükségessé. A továbbiakban tehát kétszer nyolc epizóddal dolgoztam.

b. A szövegekből az inadekvát kódolást kivettem, például a Víg Apát nevű kocsmá az „apa” kódot kapta, vagy a Bibliából idéző interjúalany János jelenéséről beszél, de természetesen a János szereplő nem emiatt került a kódoló szótárba a „nem rokon” kategóriába.

8. A szövegekben „jelenetek” vannak, a „jelenetekben” szereplők, és a szereplőknek funkciójuk van. A szövegek funkciójának szerinti jelölése során a következő funkciókat adtam. Ezek a továbbiakban kódként szerepelnek.

Kód: *antimodell*: a szereplő olyan tulajdonságokkal rendelkezik, illetve olyat tesz, amely az elbeszélő szempontjából ellenpéldaként jelenik meg, és erre az elbeszélő explicit utalást tesz.

Kód: *áruló*: az elbeszélő szerint a szereplő egy bizalmas dolgot, „közös titkot” másnak a tudomására hoz, az elbeszélő tudta, beleegyezése nélkül.

Kód: *drogostárs*: a szereplővel a droggal összefüggésben jelenik meg.

Kód: *elhagyó*: a szereplő elhagyta az elbeszélőt válás, külön költözés, szakítás miatt.

Kód: *ellenség*: a szereplő az elbeszélő szerint ellene fordul, összeveszik vele, vagy az elbeszélő számára az előzmények odavezetnek, hogy ő maga a szereplő ellen fordul.

Kód: *elvesztett*: a szereplő meghalt.

Kód: *fejnőtt társ*: a szereplő az elbeszélőt annak felnőtt identitásában erősíti meg, ez konkrétan az általános támogató funkcionál. Ez a funkció gyakorlatilag egy epizódra korlátozódik.

Kód: *fenyegető*: a szereplő olyat mond, tesz, ami az elbeszélő lelki és/vagy fizikai létét fenyegeti.

Kód: *korlátozó*: a szereplő az elbeszélőt fizikai vagy belső célok elérésében akadályozza.

Kód: *modell*: a szereplő olyan tulajdonságokkal rendelkezik, illetve olyat tesz, ami az elbeszélő szempontjából példaként jelenik meg.

Kód: *nemgondoskodó*: a szereplő az elbeszélő szerint nem vigyáz valakire, a biztonsághoz, a létezéshez szükséges feltételeket nem biztosítja.

Kód: *nemtámogató*: a szereplő nem segít az elbeszélőnek a célja elérésében, nem áll mellé nehéz helyzetben, ugyanakkor nem is akadályozza, nem fordul ellene, legalább is ez az elbeszélésben nem jelenik meg.

Kód: *partner*: a szereplő az elbeszélő számára szerelmi, intim stb. kapcsolatban jelenik meg.

Kód: *segítő*: a szereplő a külső és/vagy belső célok elérésében az elbeszélő szerint előrevivő, aktívan résztvevő, gondoskodó.

Kód: *sorstárs*: a szereplő az elbeszélővel együtt szenved el valamit.

Kód: *szorongató*: a szereplő úgy jelenik meg az elbeszélő számára, mint szorongást keltő, ezt okozhatja konkrét tett és/vagy állapot.

Kód: *támogató*: a szereplő az elbeszélő szerint valaki mellett aktívan jelen van, inkább egyengeti az útját, mint segíti.

Kód: *társ*: a szereplő és az elbeszélő együtt csinálnak valamit, nem passzív együttlét, megjelenik valamilyen élmény is, ami közös („szimmetrikus”).

Kód: *versenytárs*: a szereplő úgy jelenik meg az elbeszélőnek, mint rivális, azaz ugyanaz a céljuk, és egymás számára akadályozó, illetve korlátozó szerepben vannak.

Kód: *védelmező*: a szereplő az elbeszélő szerint védelmet, biztonságot nyújt, megóv valamilyen veszélytől.

Kód: *védenc*: a szereplő az elbeszélő védelmére szorul, az a funkciója, hogy az elbeszélő megvédi.

9. A funkció szerinti kódolásnál a következő szempontokat követtem:

a, egy jeleneten belül egy szereplő csak egy funkcióval szerepel

b, ugyanabban a jelenetben ugyanaz a szereplő csak akkor kap még egy funkció kódot, ha az különbözik az előbbtől (ez ritkán fordult elő)

c, azonos szereplő más jelenetben szerepelhet ugyanazzal a funkcióval

A fenti kódolás eredményeként a szövegek tovább szűkültek. A tartalmi szempontok alapján történő kódolás következményeként olyan kvantitatív változás történt, amely az eredmények elemzésénél a két csoport összehasonlítását szigorú kritériumok szerint is lehetővé teszi.

10. A kódolást két független kódoló végezte, az eredmények 92%-os megegyezést mutattak.

Főbb eredmények és értelmezés

A személyiségfejlődés szempontjából hangsúlyozott szülői funkciók a bizalom és biztonság érzésének korai kialakulásához kapcsolódnak. Ezt figyelembe véve végeztem el a funkcióknak a 7. táblázatban látható csoportosítását. A szövegek kódolása során előforduló funkciók közül azokat vettem figyelembe, amelyek a bizalom-biztonság érzés kialakulását segítik, támogatják, vagy gátolják, illetve következtetni lehet ezek meglétére, vagy hiányára. Eszerint válogatva a funkciókat három kategóriát hoztam létre: bizalmatlanság (áruló, ellenség), kiszolgáltatottság (elvesztett, elhagyó, fenyegető, szorongató), aktív biztonság nyújtás (segítő, védelmező). Mindhárom „funkciócsoportban” szignifikáns a különbség a csoportok között. A bizalmatlansághoz és a kiszolgáltatottsághoz tartozó funkciók a droghasználóknál vannak jelentősen nagyobb számban, míg a biztonságnyújtáshoz tartozók a „normál” csoportnál.

A funkció-szereplő-epizód elemzésből kiemelem a funkció epizódhoz viszonyított adekvátságát. A „normál” csoportnál a *nem támogató* funkció csak egyszer szerepel szignifikánsan nagyobb számban, a „rossz emlék” epizódban. Ugyanebben az epizódban a droghasználóknál

jelentősen magasabb a *támogató* funkció, és ehhez társul szignifikáns többséggel a *szorongató* és a *modell* funkció. A *modell* funkció a „normál” csoport esetében az „egy emlék a szülőről” epizódban szerepel jelentős többséggel.

A „negatív” funkciók megjelenési gyakoriságán túl fontos ezek adekvátsága (melyik epizódban melyik jelenik meg szignifikánsan többször), valamint más funkciókkal való együttjárása. A droghasználó csoportban például a rossz emlékekben szignifikánsan többször fordul elő a *támogató* és a *modell* funkció (ez nem adekvát) és mellette ugyanilyen arányban szerepel a *szorongató* funkció, ami aláhúzza az előbbi két funkció inadkvátságát.

A továbbiakban a szereplőket a rájuk jellemző funkciókban hasonlítom össze a két csoportnál. Mindegyik esetben tehát csak azokat a funkciókat veszem figyelembe, amelyek szignifikánsan többször szerepeltek a másik csoport azonos szereplőjéhez képest (1. táblázat).

1. táblázat
A szereplők jellemző funkciói

	DROG	NORMÁL
ANYA	szorongató, nem gondoskodó, elhagyó	
APA	szorongató, elvesztett, antimodell	védelmező
SZÜLŐ	szorongató, elhagyó, elvesztett, antimodell	védelmező, segítő
SZÜKCS.		korlátozó, társ
NEMROK	áruló, drogostárs, partner	korlátozó, támogató

A szülők jellegzetesen előforduló funkciójából arra következtethetünk, hogy azok a szülőreprezentáció jellegzetes sajátosságait tükrözik. Ez a reprezentáció a droghasználóknál: *szorongató-nemgondoskodó-elhagyó-elvesztett-antimodell*, a „normál” csoportnál: *védelmező-segítő*.

Ha a további szereplőknél (szűk család, nem rokon) is megvizsgáljuk a szignifikáns különbségeket, alábbi képet kapjuk:

a droghasználóknál: *társ a drogban-partner-áruló*
normál csoportban: *korlátozó, támogató*

A továbbiakban a szignifikáns különbségeket, az adekvátságot, az együttjárásokat figyelembe véve a következő sorok írhatók fel:

„drog”: *elhagyó-védenc-nem gondoskodó-szorongató-nem támogató-drogos társ*

„normál”: *segítő-támogató-védelmező-korlátozó-modell-társ*

A szereplő funkciója az elbeszélő „állapotára” vonatkoztatva az előző szempontok szerint:

„drog”: *elhagyott-védelmező-gondoskodás hiányos-szorongatott-nem támogatott-antimodellt kapott-társa a drogban van*

„normál”: *segített-támogatott-védelmezett-korlátozott-modellt kapott-társa van*

A szelf fejlődése interaktív tapasztalatokba ágyazódik, a szerveződés ezeken a tapasztalatokon alapul. A szelf perspektívájából történő jelentésadás, valamint az események narratívum-szerű szerveződése a fejlődés korai időszakától jellemző.

A szülőknél, illetve a társaknál az elbeszélő által észlelt funkciója egyfelől összefüggésbe hozható az én állapotával a felidézett funkció kontextusában. Másfelől, ha egy adott funkció következetesen és markánsan megjelenik, akkor ebből a *tárgyreprezentáció* sajátosságaira következtethetünk. Az elbeszélő a funkciót tehát nem saját magától függetlenül észleli, annyiban egy funkció észlelése az én állapotra utal. Egy funkció jellemző megjelenéseit a *szelf reprezentáció* sajátosságainak tekinthetjük. Ugyanakkor ez a szelf reprezentáció meghatározza a tárgyreprezentációt is. Ha valakinek az én állapota a szorongás, akkor a szereplőt szorongató funkcióban észleli. Ez a szelf-a-másikkal általánosított tapasztalatának reprezentációjaként fogható fel.

A klinikai tapasztalatok azt mutatják, hogy a személyiség alakulásában elsősorban nem az elszennvedett traumák játszanak szerepet, hanem a szülők (együtt)működése. Ez azt jelenti, hogy egyrészt a hétköznapi események tapasztalata patológiás fejlődéshez vezethet, másrészt, hogy a gyereket érő traumák a szülő révén nem válnak megbetegítő „idegen testté”. Ha a szülő a gyerek szükségleteire és igényeire válasz-kész, tapintatos és elfogadó, akkor a „valóság” önmagában nem válik rombolóvá.

Az epizódok közötti differenciálási nehézség (inadekvátság) a droghasználók esetében összefüggésbe hozható a szelf-a-másikkal negatív érzelmi tapasztalatának általánosított reprezentációjával, mivel témától függetlenül meghatározta a funkciók észlelését. A droghasználók esetében is megjelennek pozitív funkciók, azonban mind a számuk, mind az együttjárás formák arra utalnak, hogy a pozitív érzéseket és a szelfet erősítő reprezentációk integrálatlanok.

A disszertáció témakörében megjelent publikációk

- Péley B. (1994): A serdülőkori beavatási rítusok szerepe az identitásalakulásban. *Pszichológia*, 14, 4, 429-471.
- Péley B. (1995): Élsport és identitás. In.: Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor (szerk.): *Jelbeszéd az életünk. Századvég, Budapest, 474-482.*
- Péley B. (1995): A beavatási rítusok pszichológiai értelmezése. In.: Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor (szerk.): *Jelbeszéd az életünk. Századvég, Budapest, 528-541.*
- Péley B. (1998): Az anya, mint történeti tükör. In.: Lust Iván és Kökény Vera (szerk.): *A tétovázás dicsérete. Pszichoterápiás előadások a Faludi utcából. Animula Egyesület, Budapest, 68-73.*
- Péley B. (1998): Beavatási rítusok az iskolában. In.: Kézdi B. (szerk.): *Iskolai mentálhigiéné. Tanulmányok. Pannonia Könyvek, Pécs, 33-46.*
- Hármori E. és Péley B. (1999): A pszichoanalitikus rekonstrukció problémája - Mahler fejlődési modellje és annak kortárs csecsemőmegfigyelés szempontú kritikái a gyermekpszichoterápiás gyakorlat szemszögéből. *Pszichoterápia*, VIII. évf. 1. szám
- Péley B. (1999): Idegen(test)kép. *Pszichoterápia*, VIII. évf. 5. szám, 355-360. o.

Péley B. (1999): Az evolúciós gondolkodás szerepe a lelki fejlődés modelljeiben. *Pszichológia* (megjelenés alatt)

Hámori E. - Péley B. (1997): Mahler's Theory Rapproched: Attaching Bowlby. Nemzetközi Pszichoanalitikus Konferencia Mahler születésének 100. évfordulóján, Sopron.

Péley B. (1997): Impact of Social Changes in Resolving Adolescent Identity Crisis. Fifth European Congress of Psychology, Dublin, Abstracts, 80.

Péley B. (1998): Élettörténet és szociális reprezentáció: Fiatal kábítószer élvezők élettörténeti epizódjainak elemzése az identitás szociális reprezentációja szempontjából. XIII. Országos Pszichológiai Tudományos Nagygyűlés, Pécs, Absztrakt 56. o.

Péley B. (1998): Identity Narratives of Young Drug-Abusers: Internal Representations are Social Representations. Fourth International Congress of Social Representation, Mexico City, Abstracts 32.

Péley B. (1998): Life Narratives and Social Representation. The 6th Biennial Conference of the European Association for Research on Adolescence. Budapest.

Péley B. (1999): Analysis of identity formation of deviant people through life-narratives. 5th Alps-Adria Conference of Psychology, Pécs. Abstracts 84.